

ER ESKIMOISK ET PRIMITIVT SPROG?

Af professor, dr. phil. *Erik Holtved*

Et sådant spørgsmål har været rejst, men lad mig straks slå fast, at nogen nærmere begrundelse for at klassificere det på denne måde foreligger der dog ikke. På et filologmøde i Stockholm 1903 kom Thalbitzer for skade at bruge betegnelsen, men senere fortrød han det, og på den internationale lingvistikongres i København 1936 erklærede han, at det havde været „en skødesløs anvendelse af en konventionel betegnelse, som man plejede at bruge om alle exotiske sprog.“ Thalbitzer var således kommet stærkt i tvivl om, hvorvidt det kunne være berettiget at kalde det eskimoiske sprog primitivt, og i samme foredrag gør han rede for nogle af sprogets vigtigste ejendommeligheder – øjensynlig dog uden at nå til noget afgørende resultat med hensyn til spørgsmålet primitivt eller ikke-primitivt. Det fremgår da også, at vanskeligheden først og fremmest må søges i det vage og ubestemte i selve udtrykket „primitivt“, et ord der ligesom ordet „kultur“ falder let på tungen, men bruges i mange forskellige betydninger eller afskygninger – eller også så generelt, at det i virkeligheden ikke betyder stort.

Som Thalbitzer nævner, har der været en vis tilbøjelighed til at definere et primitivt sprog som „et sprog, der tales af folk med en primitiv kultur“, også kaldet „primitive folk“. – At der hos et naturfolk med en egenartet udviklet kultur må være en snæver forbindelse mellem kultur og sprog i almindelighed, ligger i sagens natur, men dermed er ikke sagt, at der behøver at være nogen nærmere overensstemmelse mellem kulturen som kulturtype og sproget som sprogtype. De to ting må vel snarest siges at være inkommensurable størrelser. Tilbage bliver imidlertid spørgsmålet, om man kan lægge noget i betegnelsen „primitiv“, så det får en klarere betydning i forbindelse med sprog og på den måde kan danne udgangspunkt for en vurdering.

Det naturlige måtte velsagtens være straks at slå ned på grundbetydningen „oprindelig“, dvs. „sådan som det var fra begyndelsen.“ Et primitivt sprog måtte på den måde forstås som et sprog, der endnu stod på begyndelsestrinnet – eller som i

hvert fald havde bevaret væsentlige træk, der kendetegnede et sådant stadium. Men her melder sig den vanskelighed, at ingen veed blot med nogen grad af sikkerhed, hvordan et sprog har lydt eller været opbygget på et sådant „begynderstadium“.

Man kunne også prøve at lægge vægten på det enkle eller simple, som man jo er tilbøjelig til at forbinde med et oprindeligt eller tidligt stadium. — Men her har sprogforskerne jo netop gjort gældende, at de såkaldte primitive sprog netop ikke er enkle eller simple i deres opbygning. De forekommer tværtimod i mange tilfælde at være indviklede og omstændelige, mens på den anden side studiet af vore egne „ikke primitive“ sprog viser en udvikling i retning af større enkelhed og lettere eller friere håndterlighed. I virkeligheden er det vel denne iagttagelse, der må bære den største del af skylden for, at man har betragtet de andre som „primitive“.

Også betegnelsen „umiddelbar“ kunne man jo tage i betragtning. Men hvad skal man forstå ved „et umiddelbart sprog“. Det måtte vel nærmest være et sprog bestående hovedsagelig af udråbsord og måske lydefterlignende ord. Men det er vist tvivlsomt, om et sådant sprog eksisterer.

Endelig forbinder man jo også „primitivt“ med forestillinger om noget „uudviklet, gammeldags“ og „mangelfuldt“. Det vil sige, at man nærmest ser det under synsvinklen udvikling. Et primitivt sprog skulle således forstås som et sprog, der befandt sig på et relativt lavt udviklingstrin. Det ville naturligvis falde godt i tråd med hele udviklingstanken. Men når det drejer sig om at sammenligne forskellige, ikke beslægtede sprog, synes der alligevel at opstå nogle principielle vanskeligheder, der særlig hænger sammen med, at også sprogene — ligesom kulturerne — kan være sammensatte af størrelser, som det er vanskeligt at operere med som helheder. Det må vel siges at være et spørgsmål, om man direkte kan sammenligne trin af sprog, der hører til helt forskellige sprogtyper, og udfra det placere dem i en udviklingsrække. Man kan formentlig højest sammenligne visse træk i sådanne sprog. I praksis bliver man jo undertiden stillet overfor problemet, — f. eks. når folk spørger, om der er større forskel på vest- og østgrønlandsk end på dansk og svensk. Det er svært at svare på.

Der er dog en side, som det måske ville være rimeligt at tage lidt nærmere i betragtning, og som nærmest knytter sig til opfattelsen „mangelfuldt“ — særlig at forstå som „uhensigtsmæssigt“ eller „tungtvirkende“ el. lign., noget der jo gerne forbindes med forestillingen om et „primitivt redskab“. Sproget er jo netop først og fremmest et redskab, nemlig til meddelelse, — og kan man påvise, at et sprog på denne måde opviser følelige mangler, så kunne man jo godt med en vis ret kalde det primitivt. Skulle det endvidere vise sig, at det mangelfulde havde en vis forbindelse med træk i sprogets struktur, der kunne siges at være uudviklede eller lavt udviklede eller på anden måde hæmmende, så havde man naturligvis en endnu bredere bag-

grund for at bruge betegnelsen. Det væsentlige er her, at det er et effektivitets-synspunkt, man anlægger.

Nu er der jo næppe tvivl om, at indenfor samfund, der befinder sig relativt i hvile, sådan som det har været tilfældet med mange naturfolk, der vil ethvert folk synes, at netop deres sprog er det eneste der dur – og forsåvidt med fuld ret. Der er balance mellem sproget og de krav, der stilles til det, – og som regel vil man have glemmt, hvad det mulig kan have kostet at nå så vidt. Også indenfor naturfolkene har der i tidernes løb rejst sig behov for betegnelser for nye begreber – i forbindelse med nye kulturelementer, religiøse forestillinger m. m., og det ville sikkert være interessant at undersøge, hvordan forskellige såkaldte primitive folk i så fald hvert på sin vis har udnyttet de sproglige midler, de har haft til rådighed.

I tidligere tider har sprogene sikkert haft god tid til at tilpasse sig – i hvert fald sammenlignet med de senere menneskealdre, hvor samkvemmet er vokset ud over alle grænser, og udviklingen på mange områder har taget en voldsom fart. Udbredelsen af den hvide mands civilisation i særdeleshed har sat sprogene på en ildprøve. Det gælder forsåvidt alle sprog, men dog mest naturfolkene, og en vis målestok for deres effektivitet får man her ved at se, hvor langt de har kunnet følge med og inkorporere fremmede begreber ved sprogets egne oprindelige hjælpemidler, og på hvilke punkter de har måttet give op og i stedet antage fremmedord. Ganske vist kan antagelsen af fremmedord også have andre årsager end sprogets utilstrækkelighed. Det kan være „fint“, eller det kan skyldes indvandring af fremmede folkeelementer, men som regel vil der formentlig være materiale nok tilbage til at belyse spørgsmålet.

De vanskeligheder, der kan opstå, skyldes jo i det væsentlige to ting, – dels det rent begrebsmæssige, der igen hænger sammen med forskellige verdensopfattelser, – og dels sprogenes forskellige struktur, – og endelig vel også en kombination af begge dele, nemlig i tilfælde hvor den særlige verdensopfattelse ligefrem er nedfældet i sprogstrukturen.

Det er sådan, man må se på det, når man i mange sprog finder en hel mængde for os ganske mærkværdige kategorier, der nødvendigvis må udtrykkes hvergang man siger noget.

I Hupa (et Athapascasprog) må fx. et pronomen i 3. p. nødvendigvis angive, om det drejer sig om en person – og i så tilfælde, om det på den ene side er en voksen Hupa, eller på den anden side en ung eller gammel, – eller endelig, om det er et dyr eller en død genstand.

I Ponca (et Siouxsprog) må man også angive, om noget levende er i hvile eller bevægelse, – eller om en ting er rund, vandret eller lodretstående. Og sådan kunne man blive ved.

Fr. Boas giver et særligt talende eksempel fra Kwakiutl. Hvis man der på den kortest mulige måde skal angive sætningen „manden er syg“, så må man sige „en bestemt mand – i hans nærhed – usynlig – syg – nær ham – usynlig“. I naturligt talesprog ville man dog ikke nøjes med det, men sige „den usynlige mand / ligger syg / på sin ryg / på gulvet / i et hus et andet sted“.

Der er ingen tvivl om, at en så omstændelig fremstillingsmåde må fremkalde vanskeligheder, når der skal dannes ord for nye begreber.

Men det hænder jo også, at folk sely opdager, at det er lidt besværligt. På den måde har man i Vestgrønland nu helt kvitteret de mange totalsformer og erstattet dem med flertal. Totalsformerne er simpelthen gået ud af brug.

Det er dog ikke alene de omstændelige former, der kan bringe sprogene i forlegenhed. Det kan også være en knap udtryksmåde. I eskimoisk f. eks. kan det under visse omstændigheder være generende, at man ved pronomener og verbalformer i 3. person ikke skelner mellem han, hun, den eller det.

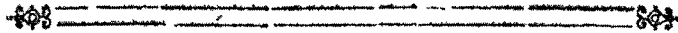
I almindelighed synes det dog snarest at være det omstændelige, der har overhånd. Det vidner om, at der i hvert fald på visse områder har været en stærk trang til præcise udtryk. Ikke mindst gælder det med hensyn til stedsangivelser, der jo for jægerfolk kan være af største vigtighed. På den måde har også eskimoisk et omfattende system af retnings- og beliggenhedsord, indbefattet en række demonstrative pronomener, og skelner man ikke mellem „han“ og „hun“, så har man til gengæld ord der angiver: han der, han deroppe, han dernede, han nordpå, sydpå, etc. – og yderligere betegnende, om det er fjernt eller nær. Ved „nord“ og „syd“ skal man dog ikke tænke på vores kompasretninger. Udgangspunktet for eskimoerne er kystens hovedretning. Vores betegnelser „nord“ og „syd“ m. m. må således byttes om, hvis man kommer fra Vest- til Østgrønland.

Nu kan jo imidlertid sproglig præcision opnås på flere forskellige måder, og nogen generel målestok med hensyn til sprogenes ydeevne vil det vel nok være vanskeligt at finde, når samtidig klarhed i udtrykket og omfattende udtryksevne skal tages i betragtning. Udfra en mere almindelig vurdering må man dog sikkert give Otto Jespersen ret i hans betragtning, at det højest udviklede – og altså mindst primitive – sprog må være det, der er istand til at gengive det størst mulige meningsindhold ved de simplest mulige midler („Language“ 1922, s. 324).

Effektivitetssynspunktet er her trukket i forgrunden, bl. a. fordi det i særlig grad er aktuelt i disse tider. Vanskelighederne har været af en sådan karakter, at nogle mennesker endda har gjort sig tanker om, hvorvidt nu også det grønlandske sprog vil kunne klare sig i det lange løb. Udfra rent sproglige betragtninger vil der dog sikkert ikke være grund til større bekymring – og i hvert fald ikke, så længe grønlanderne endnu selv finder det lettest at udtrykke sig på deres modersmål.

**DICTIONA-
RIUM
GRÖNLANDICO-
DANICO-
LATINUM,**
Complectens
**PRIMITIVA cum suis
DERIVATIS,**

quibus
interjectæ sunt voces primariæ
è
Kirendo Angekkutorum,
adornatum
a
Paulo Egede.

H A F N I Æ,
Anno MDCCL. Sumptibus & typis Orphan. Regii,
Excudit Gottm. Frid. Kifel, Orphanotroph. Reg. Typogr.

Titelblad fra Paul Egedes ordbog 1750.

På baggrund af disse indledende betragtninger er det hensigten i det følgende at fremdrage nogle af de mest karakteristiske træk i det grønlandske sprog. Samtidig vil det mulig give et indtryk af, hvor vanskeligt det er at afgøre, om et sådant sprog med nogen ret kan anses for „primitivt“ eller ej.

Indenfor etnografien indtager jo eskimoerne en ret bemærkelsesværdig stilling, idet man gennem arkæologien har kunnet spore deres kultur flere årtusinder tilbage i tiden (ca. 4000 år regner man på grundlag af kulstof-14 analyser).

For sprogets vedkommende har vi jo desværre ikke direkte vidnesbyrd så langt tilbage. Men grønlandsk kan vi dog følge gennem godt et par hundrede år – nogle ord endda længere tilbage. Og de ældste, tydeligvis eskimoiske ord blev optegnet af Frobisher i Baffinland 1576 (17 ord). – I forbindelse med kendskabet til en lang række dialekter, der i visse henseender afviger fra hinanden på karakteristisk måde, er der på den måde mulighed for at se i hvert fald stykker af udviklingslinier også indenfor sproget. – Men der er lang vej endnu, inden det stadigt voksende materiale kan siges at være blot tilnærmelsesvis gennemarbejdet.

Udviklingen er dog øjensynlig ikke foregået ensartet eller i samme tempo alle vegne, hvad man vel ikke kan undre sig over, når man tager i betragtning, hvor udstrakt et geografisk område det drejer sig om, – med vekslende muligheder for henholdsvis isolation og livligere samkvem imellem grupperne. I det store og hele må man vel nærmest undre sig over, at der ikke er sket større dialektiske spaltninger end tilfældet er. Det vigtigste skel finder man først ved Beringshavet, nærmere betegnet Norton Sd. i Alaska. Her har man på den ene side hele Amerikas arktiske befolkning og Grønland, på den anden side Sydalaska og de sibiriske eskimoer, hvortil endelig kommer Aleuterne som en tredje, mere fjerntstående gruppe.

Som bekendt afviger eskimoisk i mange henseender fra de europæiske sprog – og forsåvidt også fra alle andre kendte. De forsøg, man fra første færd har gjort på at beskrive det, med anvendelse af den latinske grammatiks kategorier, kunne derfor ikke føre til noget helt tilfredsstillende resultat, og først Samuel Kleinschmidt gennemførte en beskrivelse af grønlandsk ud fra sprogets egne forudsætninger (Gram. 1851; Ordb. 1871).

Hvad er det så, der gør eskimoisk så fremmedartet? – Ja, for det første naturligvis det, at der leksikalsk ikke er nogensomhelst overensstemmelse med dansk eller andre europæiske sprog. – De fonetiske forhold er det knap så galt med, – i hvert fald når man først har vænnet sig til det uvulære q („kra“). – Det værste er sikkert, at hele strukturen afviger i så høj grad fra det, vi er vant til, at der skal en drastisk omstilling til for at „tænke eskimoisk“.

Det begynder allerede med ordklasserne. – Man har selvfølgelig en række udråbsord, der ikke principielt afviger fra udråbsord i andre sprog. Men hertil kommer dog også nogle af mere speciel demonstrativ karakter. – Men ser man rent formelt på det, så kan man udover det i alt væsentligt kun tale om 1) ord, der behandles som nominer, og 2) ord, der behandles som verber. – Skellet imellem dem er imidlertid ikke særlig fast, idet bøjningsendelserne for person i flere tilfælde er ligefrem identiske. Kun kan nominerne kun have suffiks for ejer, medens verberne kan have for både subjekt og objekt. Nominerne har desuden deres kasus, medens verberne har forskellige „måder“.

„Ord“ må her også tages rent formelt – som operative enheder. Men de eskimiske „ord“ er kun for en ringe del faste størrelser, og er af en hel anden karakter end dem vi er vant til at have at gøre med. – Det hele hænger snævert sammen med sprogets særlige struktur.

Man har et forråd af stammer – med et mer eller mindre klart gennemskueligt semantisk indhold, – hvoraf nogle har den egenskab, at de enten ligefrem kan bruges som et selvstændigt ord, og/eller fungere som initial- eller „bærestamme“, – medens andre er uselvstændige på den måde, at de kun kan bruges koblede til en bærestamme, – de såkaldte affikser.

Bærestamme plus affiks fungerer så videre som bærestamme, og man kan på den måde fortsætte med at hægte affikser på – om ikke i praksis ubegrænset, så dog indenfor meget vide grænser. På den måde opstår de såkaldte „lange ord“, der på mange virker så skrækindjagende.

Nu kan både initialstammer og affikser være hvs. nominale og verbale, og de forskellige kombinationsmuligheder gør, at man i en sådan konstruktion godt flere gange kan skifte mellem nomen og verbum. Men det er kun det sidste affiks, der bliver bestemmende for, hvordan det hele sluttelig skal indgå i den syntaktiske sammenhæng.

Som eksempel kan vi tage et ord som *qajaq*, „en kajak“. Vil man sige „en stor kajak“, føjer man *.suaq* til: *qajarssuaq*. Skal den være vældig stor, får man *qajarujugssuaq*. Synes man, det er lidt for overdrevet, kan man moderere det ved at sige *qajarujugssuatsiaq*. – Og vil man endelig sige sådan noget som „jeg har ikke foreløbig isinde at lave nogen kæmpestor kajak,“ så kører man bare videre: „*qajarujugssualiormiángikatdlarpunga*“. – Og der kunne endda føjes mere til, alt sammen udtrykt i ét enkelt ord, som jo imidlertid kommer til at svare til en hel sætningskonstruktion.

Os falder det naturligvis lidt akavet at skulle udtrykke sig på den måde, i særdeleshed da jo også de forskellige begreber må indrangeres i omvendt orden af den for os normale. Og går man istå eller bliver betænkelig på vejen, kan man ikke slå over

og fortsætte i et andet spor, men må starte på en frisk igen. Vi kan jo, om jeg så må sige, „tænke, mens vi taler“, medens man på eskimoisk må have tænkt før man begynder at tale.

Men bortset fra denne bundethed i udtryksmåden, kan man regere frit med affikserne – selvfølgelig indenfor den begrænsning, der følger af deres betydning, – altså forsåvidt på lignende måde som vi med vores frie ord. Man må fremfor alt ikke forveksle brugen af lange, syntetiske ord med en omstændelig udtryksmåde. For i et sådant nok så langt eskimoisk ord er der ikke nogen mer eller mindre mærkelige kategorier, der nødvendigvis må udtrykkes – udover tal og i verberne person. De lange ord betegner jo endda en vidtdreven økonomi, fordi bøjningsendelserne kun bliver aktuelle én gang, nemlig tilslut. Til gengæld kan det ikke nægtes, at man må operere med et meget omstændeligt system netop af bøjningsendelser, der for verbale formers vedkommende omfatter alle kombinationer af person og tal som subjekt og objekt.

Yderligere er systemet i opbygningen jo også ganske enkelt og følgerigtigt. Man begynder med det, der er det centrale i tankegangen eller oplevelsen, og så udbygger man det successive, indtil man for verbalformernes vedkommende ender med noget, der placerer det hele som aktuelt eller i en bestemt sammenhæng.

Initialstammens begreb synes altså at være af en vis fundamental betydning. Men for helt at kunne bedømme forholdet er det naturligvis nødvendigt at vide lidt nærmere om, hvad det er, der principielt udtrykkes her. – Det kan ikke altid siges med fuld sikkerhed. Men undersøger man – så godt det nu kan lade sig gøre – de faste stamord og de primære rødder, hvis betydning er gennemskuelig, og derefter ordner dem i begrebskategorier, så ser det ud til, at de i det store og hele omfatter, hvad der direkte kan erfares gennem sansevirkksomhed eller følelser, og desuden det meste af, hvad der falder ind under såkaldte „primære begreber“, dvs. forestillinger om tid, rum, retning og bevægelse.

Affikserne derimod udtrykker stort set tankevirkksomhed, vilje og handling i tilknytning til de sanse- eller følelsesmæssige indtryk, med andre ord mere variable forhold.

Måske ligger der noget i egentligste forstand primitivt i denne måde at analysere og beskrive sine oplevelser på, – men sådan som den er udnyttet i eskimoisk kan man i det mindste næppe kalde den mangelfuld.

Indenfor rammerne af de to ordklasser – eller rettere nominal- og verbalformerne – kan man nu også med lethed danne udtryk, der må dækkes af vore forholdsord, tillægsord og biord. De vigtigste forhold: i/ved/på, og retning henimod, bortfra og igennem – og ikke at forglemme „med“ (modalis), de udtrykkes simpelthen ved kasusendelser (-me, -mut, -mit, -kut og -mik).

Men desforuden har man en række nominale stammer, der betegner beliggenhed: oppe, nede, inde, ude osv. – De bruges normalt kun med suffiks for person, og betegner på den måde „oppe, nede“ osv. i forhold til noget bestemt. Men ved her til at koble kasusendelserne får man så igen udtryk som „ovenover det“ (*qulâne*), „henimod det“ (*tungânut*), „fra nedenunder det“ (*atânit*) osv. – I stedet for 3. p. kan man også have 1. el. 2. p. (*ativtine*, nedenfor os; *sanivsine*, ved siden af jer; osv.) – altså igen et enkelt system med stor anvendelsesmulighed.

Egentlige, primært adjektiviske ord forekommer ikke. – Og her er vi måske igen inde på noget, der kan bringes ind under synsvinklen „primitivt“. – Enkelte forhold som „stor“ og „lille“ kan nok udtrykkes ved affikser. Men disse betegner i virkeligheden snarest „høj grad“ og „ringe grad“. – De fleste af vores adjektiver må gengives ved en participiumsform af et verbum, der siger, at noget „er langt, er kort, er hvidt, osv.; ligeledes *angivoq*, er stor; *mikivoq*, er lille“. Verbalformen er altså det primære, og adjektiverne går efter formelen „noget som er langt, osv.“. („Huset er hvidt“, *igdlo qaqorpoq*; og „et hvidt hus“, *igdlo qaqortoq*: „hus, noget som er hvidt“).

Participiumsformen, der jo er et rent nomen, kan igen sættes i modalis, dvs. man føjer -mik til, og på denne måde kan man følgelig af ethvert verbum danne et adverbialt udtryk. Men i praksis må man naturligvis også her tage hensyn til verbets betydning. (*ajúngilaq*: er god/godt; *ajúngitsoq*: noget som er godt; *ajúngitsumik pivâ*: han behandlede ham godt, dvs. var god imod ham).

Bindeordene må heller ikke glemmes. – Her udtrykkes de almindeligste: „og, men og eller“ ved simple tilhæng (partikler) (-lo, -le, -lünît), der ganske frit kan kobles til praktisk talt enhver ordform. Men i andre tilfælde finder man også her udvej i affiks- eller i demonstrativsystemet. (*tássa*; *mássa*; *nauk*; -g) *aluarpoq*).

I tilslutning til det førnævnte om adjektiverne og beliggenhedsordene er det vigtigt at lægge mærke til, at også ved mange verber kan begrebet vanskeligt skilles fra det, det virker på. Det viser sig på den måde, at de principielt kun bruges transitivt, altså med et objekt. Bruges de alligevel intransitivt, bliver betydningen som oftest reflektiv eller passivisk. (*toqúpâ*: dræber ham; *toqúpoq*: slår sig selv ihjel; *qupivâ*: kløver det; *qupivoq*: er kløvet).

Det har desuden en vis relation til spørgsmålet om bestemthed/ubestemthed, som ikke finder formelt udtryk ved særlige kendeord. Men et personsuffiks, der angiver ejer/objekt, giver altid udtrykket en vis bestemtheds kvalitet. En vis ubestemthed kan på den anden side udtrykkes ved brug af modalis i forbindelse med en intransitiv verbalform. (*savik pisiarâra*: jeg har købt kniven; men *savingmik pisi-vunga* eller *pisiarissaqarpunga*: jeg har købt en kniv; *neqimik nerissarpugut*: vi plejer at spise kød; men *neqit nungúpavut*: vi har spist kød et op).

Det ene med det andet peger jo nok på, at det eskimoiske sprog inderst inde er stærkt bundet til virkeligheden – og måske på den måde kan siges at have et vist „umiddelbart“ præg. Men det indebærer dog ikke, at man ikke også – ret nemt endda – kan danne udtryk for abstrakte begreber, som det vil fremgå i det følgende.

Forinden vil det dog være på sin plads at nævne lidt om lydsystemet og dets anvendelse.

Det fundamentale i det er vokalerne a, u, i, og de lukkede konsonanter q, k, t, p. Hertil kommer indenfor q-, k- og p-områderne de tilsvarende nasaler (rng, ng, m) og åbne lyd (r, g, v), stemte eller ustemte. I t-området har vi foruden n også l, endvidere to forskellige s-lyd (s og ss), og endelig halv vokalen iy (j).

Hermed er imidlertid også foneminventaret angivet. Det bemærkes, at forholdet stemt/ustemt ikke spiller nogen rolle.

Mellem vokalerne er der, såvidt det kan ses, indbyrdes kontrast under alle forhold.

For konsonanternes vedkommende er det hele mere indviklet. Her spiller det øjen-synlig en væsentlig rolle, om de står som forlyd eller udlyd. Og én ting er i hvert fald klar: et ord i sin grundform (neutrale entalsform) kan kun ende på enten vokal eller et af konsonantfonemenerne /q/k/t/. Det gælder både for initialstammer og affikser.

Initialt i ord finder vi de samme fonemer, vokal /q/k/t/, med tilføjelse af /s/n/p/ og /m/. – I forlyd i alle andre stavelser end første kommer endelig samtlige anførte fonemer i betragtning. Her finder vi altså den stærkeste differentiering.

Det indebærer jo imidlertid, at alle stavelser med undtagelse af 1ste, ligner affikser. – Og det ville naturligvis være interessant, hvis det kunne påvises, at affikssystemet gik helt tilbunds, dvs. at hver stavelse repræsenterede et særskilt meningsindhold. Men så let går det dog ikke. – Selvom mange, nu faste stammer, der i praksis aldrig reduceres yderligere, nok kan ses i virkeligheden at være forlængede stammer, så kommer man alligevel i mange tilfælde til et punkt, hvor man ikke kan afgøre med sikkerhed, om man her har at gøre med et såkaldt „bundent“ affiks, eller med en uløselig del af initialstammen. Semantiske undersøgelser kan nok føre til visse gisninger, – men mere skal man nok ikke kalde det foreløbig.

Jeg vil nu ganske kort prøve på at vise, hvordan eskimoerne på forskellig måde har udnyttet specielt de tre vokalfonemer og konsonanterne /q/k/t/ og /p/, der jo tilsammen udgør et smukt og enkelt system. – Først konsonanterne.

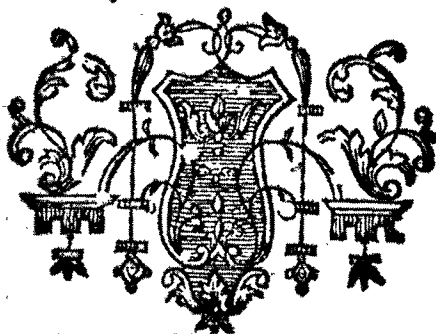
I talsystemet angiver /q/ altid ental, /k/ total og /t/ flertal, – noget der jo iøvrigt ikke er enestående for eskimoisk.

I personsystemet er /q/ knyttet til 3. p., /k/ til 1. p. og /t/ til 2. p. – altsammen i ental.

GRAMMATICA
GRÖNLANDICA
DANICO-LATINA,

EDITA

PAULO EGEDE.

HAVNIÆ

Sumptibus & typis Orphanotrophii Regii
Excudit GOTTMANN, FRID. KISEL. AN. 1760.

Titelblad fra Paul Egedes grammatik 1760.

I det semantiske system er der næppe tvivl om, at de tre lukkelyd som finaler i den fundamentale 3. p. entalsform (grundformen) hver på sin vis tjener et vist formål – for at udtrykke det så forsigtigt som muligt. – Det er tydeligst for /t/'s vedkommende, idet /t/ som regel kan ses at betegne en forestilling om noget „instrumentalt“, taget i videste forstand, – redskab, årsag, handlende person m. m.

For /k/ ligger det hele knap så klart. Men foruden mere iøjnefaldende totalsforhold synes man dog også i mange tilfælde at møde – eller i det mindste ane forestillingen om en to-hed, enten det nu drejer sig om ejeforhold, modsætning el. lign. – og herfra skimter man igen en linie, der fører til voldsomhed og sindsbevægelse.

/q/ er øjensynlig mere neutralt. Det sætter ligesom et punktum efter begrebet og placerer det hermed klart og tydeligt i bevidstheden, samtidig med at det angiver ental. – Man finder faktisk i Vestgrønland en tendens til også at føje q til ord, der ellers ender på vokal. – Iøvrigt kan der være nogen vaklen i brugen af stammefinalt q og k, – og der kan også være ord, der bruges éntydigt med vokal, q og k.

Det er i denne forbindelse værd at lægge mærke til, at ved tilføjelse af affikser bortkaster man i mange tilfælde det finale q eller k, – men ikke t, – men det dukker op igen tilslut. På den anden side er der affikser, der nødvendigvis må sluttes til en konsonant. Og endelig er der mange stammer, der kun forekommer med vokaludlyd.

Så er der endelig /p/, det labiale fonem. Det fungerer som relativmærke. Det vil sige, det angiver, at ordet sættes i relation til noget andet, – på en måde der i systemet svarer til underordning. Drejer det sig om et nomen, er det herved betegnet, enten som ejer af noget, eller som subjekt for et transitivt verbum. – Objektet eller „det ejede“ beholder derimod grundformen. Man kan altså på den måde let se, hvad der er subjekt og hvad objekt – i entalsformer. I flertal falder formerne sammen, men her hjælper det, at man principielt tager det mere underordnede først.

Også i verbalformerne finder vi labialen anvendt med underordnende virkning, – nemlig i de underordnede måder, der svarer til bisætninger med *hvs.* *da/fordi* og *når/hvis*.

Ser vi nu på vokalerne, så finder vi i de nævnte underordnede måders 1. og 2. person-former, at /a/ betegner fortid eller årsag, /u/ fremtid eller betingelse. Baggrunden synes at være en fornemmelse af *hvs.* *vished* og *uvished*. På tilsvarende måde finder vi det i spørgeordene *qanga*, „hvornår i fortid?“, og *qaqugo*, „hvornår i fremtid?“. – Overhovedet betegner morfemet /ku/ fremtid (*aqago*, imorgen; *ausaro*, til sommer, osv.).

/i/ synes også at kunne føjes ind i systemet. – I det såkaldte transitive participium, som gerne må oversættes ved „at eller idet han gjorde sådan og sådan“ ligger der i det mindste noget med „samtidig“ – men mulig snævert forbundet med en fore-

stilling om virksomhed af en eller anden art. (*takuvânga neqe nerigiga*, han så (mig), at jeg spiste kødet).

I de selvstændige verbalformer finder vi i indikativ, at /a/ betegner transitiv, /u/ intransitiv, medens /i/ anvendes ved 2. p. i spørgemåde. (*atorpara*; *atorpoq*; *atorpiuk?*).

På det semantiske område ligger forholdene knap så klart. Jeg vil dog nævne, at både a, u og i kan udgøre affiksstammer: *-avoq*, *-uvoq* og *-ivoq*.

-avoq betegner noget i retning af gentagelse eller fortsættelse af en virksomhed indenfor en vis begrænset tid. (*igsiavoq*, han sidder ned, jvf. *ingipoq*, han sætter sig; *nivdlerpoq*, han råber op; *nivdliavoq*, han råber vedvarende).

-uvoq angiver, at noget „er“ noget i sig selv, uden nærmere tidsbegrænsning. (*igdlûvoq*, det er et hus; *palasiuvoq*, han er præst; osv.).

-ivoq kan i nogle forbindelser direkte betyde „laver“ noget, men synes iøvrigt som ovenfor nævnt mere i almindelighed at betegne virksomhed i forbindelse med en foreliggende situation (noget „aktuelt“). (*atungak*, støvlesål; *atúngivoq*, laver såler).

Der er naturligvis endnu meget, der trænger til nærmere opklaring, særlig indenfor det semantiske område. Men muligt dog, at de her beskrevne træk kan give lidt forestilling om, hvor hensigtsmæssigt eskimoerne har forstået at udnytte et yderst enkelt fonemsystem.

I det foregående er sommetider 1. og 2. person holdt lidt udenfor 3. p. – Det hænger sammen med, at 3. p. formerne i virkeligheden udgør et eget system, som man måske med en vis ret kunne kalde „arkaisk“, – nærmest af neutral eller upersonlig karakter. I nogle tilfælde ses det desuden, at 1. og 2. p. former danner ligesom en overbygning på 3. p.

Det var lidt om det materiale og værktøj, som sproget har at arbejde med. Lad os nu se, hvordan det udnytter det til at tilfredsstille både de daglige og de stadigt voksende krav, som kulturudviklingen nødvendigvis har måttet stille til det – og stadig stiller i voksende tempo. Kaster man et blik på de systematisk opstillede begrebskategorier, som et sprog må forventes at have udtryk for, så er der tilsyneladende store huller, – som altså dog må være udfyldt på en eller anden måde. Og her er det nu, at stamords- og affikssystemet viser sin fænomenele smidighed og anvendelighed. Faktisk er det først kommet i vanskeligheder ved den overrumpling, der er sket i de seneste år – af hele vores udviklede mekanik og administrationsapparat.

Først og fremmest er der naturligvis en mængde stadig tilbagevendende forhold indenfor dagliglivet, som kræver sproglige udtryk. – Til det brug har man for det første et lille, men meget nyttigt forråd af affikser, som med næsten ubegrænset frihed kan føjes til verbalstammer:

. . *neq* angiver dels en handling, dels resultatet af den. Det er således egnet til betegnelse af abstrakte begreber. Endvidere bruges det til at betegne superlativ. (*pisugpoq* „går“, *pisungneq* „det at gå“; *nutigpoq* „revner“, *nutingneq* „en revne“; *singavoq* „er misundelig“, *singaneq* „misundelse“; *angivoq* „er stor“, *angneq* „størst“; etc.).

t) oq, t) aq el. *-gaq* og *t)e* danner participier, der betegner hvs. 1) den der gør noget, 2) den der bliver gjort noget imod, og 3) den der gør noget mod én selv. (*agdlagpoq* „skriver“, *adlagtoq* „den der skriver“; *nâlagpoq* „adlyder“, *nâlagaq* „den der adlydes, dvs. chefen“; *sujulerssorpâ* „vejleder ham“, *sujulerssortâ* „hans vejleder“).

fik el. *-vik* angiver stedet eller tiden, hvor noget sker. (*pisiniarpoq* „handler“, *pisiniarfik* „butikken“; *sinigpoq* „sover“, *sinigfik* „en seng“; *inûvoq* „lever“, *inûvik* „fødselsdag“).

-ut betegner middel eller redskab i videste forstand. Beslægtet med det er endvidere *-useq* og *-ssuseq*, der betegner hvs. adfærd og egenskab. (*aqugpoq* „styrer“, *aqût* „et rør“; *inûseq* „levevis“; *agdlauseq* „skrivemåde“; *takivoq* „er lang“, *takissuseq* „længde“; etc.).

Det er klart, at man allerede ved hjælp af disse få affikser umiddelbart kan danne en mængde ord, – ikke mindst når man tager i betragtning, hvor meget der primært udtrykkes verbalt i eskimoisk. Forsåvidt er det jo en afledningsmetode der også er velkendt i dansk (jvf. god-hed, ro-ning, ro-er, hvile-sted, smør-else osv.). Men anvendelsesområderne er betydelig større i eskimoisk.

Der findes nu – bl. a. – også en gruppe nominale affikser, som føjes til nominer, og som på tilsvarende måde kan opfattes som overordnede bæreordets begreb. Denne gruppe har fået en ganske overordentlig stor betydning ved dannelsen af udtryk for nye begreber. De vigtigste af dem er:

. . *mio*, en beboer af et sted el. noget. *tuvimio*: „epauletter“ af *tuve*: „skulder“; *sarqarmio*: „medalje“, af *sarqaq*: „forside“; (*nûngmio*: en Godthåber, af *nûk* „et næs“, det grønlandske navn for Godthåb).

-qat, en -fælle. (*igdloqatai*: hans husfæller).

lik, en der har -. (*umialik*: en umiaq-ejer).

-qut/-rut, der iøvrigt også kan føjes til verbalstammer, og som betegner et tilbehør af en vis instrumental karakter. (*qiterut*: bælte. *atdlarterut*: et viskestykke el. håndklæde). – Og så i særdeleshed *-ussaq*, noget der ligner –.

Ved hjælp af disse affikser er dannet en mængde faste betegnelser både i ældre og nyere tid, – i nyere måske flest ved *-ussaq*, – simpelthen fordi det har været det mest nærliggende for eskimoerne at sammenligne det nye og fremmede med noget kendt. – Men undertiden kan resultatet unægtelig virke noget forbløffende på os.

At *suaussat*, der direkte betyder „noget der ligner fiskerogn“, bruges som betegnelse for gryn er ikke særlig mærkeligt. På tilsvarende måde betyder *sioraussat* „pudersukker“, egtl. „noget, der ligner sand“, – og „noget, der ligner en „mavesæk“, *aqajarûssaq*, er betegnelsen for et pibehoved.

Når man kalder penge for *aningaussat*, „noget der ligner månen“, synes det for såvidt også ret ligetil, – når man da tænker på fuldmånen. Men den gamle betegnelse for månen, *aningâq*, betyder i virkeligheden „en piges ældre broder“, og har sin begrundelse i den gamle oprindelsesmyte om Sol og Måne. Og selvom man nutil dags i Grønland bruger et andet ord for måne, *qâumat*, „et lysemiddel“, så er dog mindet om den ældgamle myte bevaret i betegnelsen for noget så prosaisk som penge.

En anden meget anvendt fremgangsmåde er at beskrive en iøjnefaldende egenskab ved det nye, – eller tingens funktion eller formål. På den måde har man klaret en mængde tekniske udtryk – også i ældre tid. En *pujortulik* fx. „er en med noget der ryger“, dvs. et dampskib. Og føjer man „lille“ til, får man *pujortulêraq*, „en motorbåd“. Telegraf har man ganske rigtig kaldt „et middel til altid hurtig ikke længer at bevirke ukendskab“, på grl. *naluaerasuartaut*. – Men her nærmer vi os dog grænsen for, hvor meget man kan putte ind i et enkelt, beskrivende ord, hvis det ikke skal blive altfor uhandigt.

Så længe det drejer sig om anskuelige ting, kan man dog nå langt på denne måde. Værre er det selvfølgelig med abstrakte begreber, hvor man ligefrem må lede efter et hensigtsmæssigt tilknytningspunkt i det grønlandske. Men har man det først, så kan man selvfølgelig igen komme et godt stykke vej med affikserne. I nogle tilfælde ser man dog vanskelighederne afspejle sig i ordbøgerne.

Jeg tager i flæng et ord som „miskredit“. Det er i den gamle da-grl. ordbog gengivet som *tutsuvigissagsaujungnaersitâussuseq*, bygget over *tutsuvigâ*, „sætter sin lid til ham / betror sig til ham“. I den nye ordbog har man givet to forklaringer: *iluari-ssâungîneq* og *tatigissâungîneq*. Det første er afledet af *iluarâ*, „anser det for rigtigt“, det andet af *tatigâ*, „stoler på ham“. Det er altså dog blevet noget kortere, men formentlig vil der endnu gå en rum tid, inden den slags begreber finder deres faste plads i sproget og i den almindelige bevidsthed.

Og som sagt er man jo i vid udstrækning gået over til simpelthen at bruge danske ord. Den rigtige forståelse af dem må jo så komme, dels gennem forklaringerne i ordbogen, men vel for en væsentlig del ved at se, hvordan ordene bliver brugt i praksis. Selvom ord som „landsråd“ eller „radio“ eller „forsikringsselskab“ ikke i sig selv siger noget for de fleste grønlandere, så er de dog ganske klar over meningen. – Og her har vi jo forøvrigt heller ikke noget at lade grønlanderne høre. Hvormange danske mon tænker på, hvad automobil el. biograf „egentlig“ betyder. Vi må snarest

beundre det grønlandske sprog, fordi det i kraft af sin syntetiske karakter har bevaret så meget af sin gennemskuelighed.

De her beskrevne måder at danne nye, faste ord eller betegnelser på er jo i alt væsentligt beskrivende og meningen fremgår af de sammenkoblede led. – Men det er også muligt at finde eksempler på, at ord, der i og for sig kunne have vide anvendelsesmuligheder, ifølge sprogbrugen har mistet en del af deres betydningsomfang eller kun bruges i en mere speciel betydning. *oqaq* fx. betyder „tungen“, og *oqarpoq* „han siger/taler“, (egtl. blot „gør noget med tungen“), men bruger man det transitivt, „*oqarpâ*“, betyder det nu „han formaner ham eller skælder ham ud“ (jvf. da. „bruger mund“), – og i flt. *oqarput*, „de skælder hinanden ud“. – Om mere fortløbende tale siger man *oqalugpoq*. Men „stedet, hvor man taler“, *oqalugfik*, betyder spec. „en kirke“. – På tilsvarende måde bliver *oqalugtarfik*, „et sted, hvor man plejer at tale“ brugt specielt om „en prædikestol el. talerstol“, – hvorimod „den der plejer at snakke“, *oqalugtartoq*, er betegnelse for „en grammofoon“.

En karakteristisk indskrænkning finder man i et ord som *piuvoq*, der egtl. betyder ganske i almindelighed „er noget“. Men det forstås som, „er noget nyttigt el. tjenligt“ (jfr. da. „det er vel nok noget!“). – Som et andet eksempel kan nævnes *piukarpâ*, egtl. „gør noget helt og holdent ved ham“. Det har fået den spec. betydning, „dræber ham ved trolddom“.

På en lidt anden måde kan ord også bruges uændrede om noget, som det i og for sig ikke er begrebsbeslægtet med, men hvor man kun finder visse ydre lighedspunkter. På den måde bruges *kigut*, „en tand“ også om stenen i bærfrugter. – *masik*, „en gælle“, betegner også den buede dækribbe på en kajak. – Her er altså tale om udvidelse af betydningen.

Ord brugt i egtl. overført el. billedlig betydning kan man også nok finde eksempler på. Men det synes knap så almindeligt. I NG. kan man udtrykke „ødsler med noget“ ved *minivoq*, der betyder „støvregner“. Et andet eksempel er *putumavoq*, der egtl. betyder „er i gennemhullet tilstand“, men som i daglig tale bruges om at være fuld el. tåbelig, „har en skrue løs“.

Det poetiske sprog – i vores forstand – er ikke så stærkt udviklet. Udtryk som „det grønne håb“ og „den rosenrøde fremtid“ ligger eskimoisk temmelig fjernt. – Men der synes dog også her at være en udvikling igang, sikkert under påvirkning af dansk litterært sprog. – Den poetiske følelse hos eskimoerne giver sig snarere udtryk i anskuelige billeder – mere i tråd med den gamle sagnstil. Kun i Alaska synes der at have udviklet sig en bredere og mere malende fortællestil.

Tilslut skal nævnes et morsomt eksempel på, hvordan et gammelt ord har fået nyt indhold i takt med kulturudviklingen. *orssoq* betyder spæk eller tran – og gør det stadigvæk. Det var det, man i gamle dage brugte til lys og varme. Men da man fik

petroleumslamper og primusapparater, blev *orssog* også den gængse betegnelse for petroleum, – og det siges endda, at man også nogle steder til at begynde med har kaldt elektricitet for *orssog*.

Hovedindtrykket af de her fremdragne træk må vel nærmest blive, at det eskimoiske sprog, som vi nu kender det, nok bygger på et ret enkelt – om man vil, „primitivt“ grundlag, der stadig gør sig gældende som kærnen i sproget. Men dets særlige struktur har vist sig at være i høj grad formålstjenlig for tilpasning til en udvikelse af begrebsverdenen, – og således betragtet må det altså nærmest anses for at være et „højtstående“ sprog. Den anvendte stamords- og affiksmetode er jo i sit princip forbavsende enkel. Men netop derfor behøver den ikke nødvendigvis at repræsentere noget „primitivt“ eller et særlig gammelt trin. Det kunne også tænkes, at den, som den nu er udformet, var resultatet af en lang udvikling – muligvis i retning af en klarere begrebsdannelse. Og udviklingen fortsætter. Det ses tydeligt, at der i hvert fald i Vestgrønland er en slags videre afslibning igang, med bortfald eller sammenfald af visse grammatiske endelser i forbindelse med den fonetiske udvikling, der yderligere griber stærkt ind i tilknytningsforholdet mellem bærestamme og affiks – på den måde, at grænsen mellem de to led ikke længere fremtræder så skarpt som i ældre tider. Formentlig vil det medføre et stadig voksende antal af „faste“ orddannelser, hvor komponenternes oprindelige betydning efterhånden går i glemme, ligesom det allerede delvis er sket ved de „bundne“ affikser.